

Mia Öhman

PAHA HENKI JA PERESTROIKA

Vuonna 1989 itänaapurimme huojui sortumisen partaalla. Kommunismin loistavaa tulevaisuutta kannattelevat rakenteet olivat lahonneet jo vuosikymmeniä, joten lopunajan tuulet saivat systeemin sileäksi muutamalla hönkäisyllä. Kaikki kulissien taakse piiloon lakaistu tursusi äkkiä osaksi arkipäivää, ja samaan aikaan korroosion syövä rautaesirippukin antoi periksi. Ajan hengestä todistaa **Ernest Jasanin** kirjoittama ja ohjaama aikuisten satu *Netšistaja sila, Paha henki*, jossa kuuliaisen neuvostokansalaisen elämä lähtee raiteiltaan siitä huolimatta, että hän yrittää toimia kuten kuuluu.

Paha henki on kuvattu Veliki Utsjugissa, Pakkasukon kotikaupungissa, jonka kirjoitettu historia ulottuu 1200-luvulle. Katukuvaa hallitsevat kirkot ja matalat rakennukset. Huumori on mustaa, **Gogol**-vireinen juoni etenee yllättävästi ja paketti on kiedottu kyttäämisen, vankileirille joutumisen uhan ja yksilön suojattomuuden kylmään hieken. Päähenkilö on mattimeikäläinen Ivan Denisov, ei siis aivan Denisovitš, jonka päivästä kertoi **Aleksandr Solženitsyn**. Alkaa:

Ivan haetaan täpötäydestä tyrmästä kuulusteltavaksi. Aiemmin Ivanin kertomuksen todistanut miliisi Kirill sanoo erehtyneensä, mitään ihmeitä ei tapahtunut, ei metsässä asu mitään mummoa. **Eduard Artemjevin** syntetisaattori läjähtää soimaan, ja tarina alkaa alusta. Ivan on töissä pikkukaupungin metsäinstituutissa. Työporukka matkaa sieniretkelle läheiselle Pirunsuolle. Ivanin kori on jo tatteja väärällään, kun hän huomaa eksyneensä. Hän törmää mummoon, joka kertoo asuneensa seudulla iät ajat ja lupaa näyttää tien takaisin. Musta lintu raakkuu, suosta pilkistävät kirkon sipulit. Kolme toisiaan tönivää ”geologia” on kaivanut maasta huilun, kartun ja liinan. Mummo lähettää heidät ostamaan vodkaa ja nappaa löydöt mukaansa. Mökissään mummo levittää liinan pöydälle, ja sille ilmestyy runsas kattaus. Mummo antaa Ivanille huilun: kun sitä soittaa, siitä putoilee tuhatvuotisia bysanttilaisia kultakolikoita. Ivan palaa retkiseurueeseen ja yrittää tehdä vaikutuksen Lenaan antamalla hänelle muutaman *soliduksen*. Kotona Ivan hieraisee huilua ja paikalle tupsahtavat ”geologit” eli henget Štšerbatyi (Rokonarpi), Bašmak (Kenkä) ja Koryto (Ruuhi) valmiina tekemään palveluksia, maksua vastaan: he haluavat takaisin löytämänsä esineet. Ivan päätyy kävelyille työtoverinsa Mašan kanssa. He pakenevat sadetta entiseen kirkkoon. Rapistuneet seinämaalaukset tuijottavat, kun harvalukuiselle yleisölle luennoidaan moraalien olemuksesta. Ilta jatkuu Mašan asunnolla. Maša uskoo että on olemassa asioita, joita ei voi todistaa. Ivan yrittää lahjoittaa huilusta putoilleet kolikot instituutille, mutta johtaja ei ota niitä vastaan. Pussin saa Lena. Ivan näyttää miliisi Kirillille mummon ja mökin, liina kattaa pöydän ja visiitti

johtaa iloiseen juopumiseen. Mummo lahjoittaa Ivanille kartun. Karttu karkaa myöhemmin miliisien kimppuun ja Ivan pakenee. Kotona kaksi veljeä ja isä istuvat soittamassa taikahuilua ja laskemassa rahoja. Voipunut äiti on saman näköinen kuin mökin mummo. Ivan pyytää lopettamaan rahatehtailun, veljet eivät ymmärrä miksi pitäisi. Ivanin karttu hakkaa veljet, isältä pääsee röhönauru. Ivan kutsuu huilua hieraisemalla apuun henget, paikalle ilmaantuu Rokonarpi. Ivan antaa hänelle palkkioksi huilun, tehtäväksi toimittaa rahat miliisiin. Rokonarpi tuo pussin takaisin, hän on onnistunut aiheuttamaan vain hämminkiä. Ollaan siinä mistä elokuva alkoi.

Ivan lähetetään työleirille. Henget tulevat auttamaan savotassa koska haluavat kartun, ja Ivan kaataa puita stahanovilaista tahtia, mikä herättää närää. Asuinparakissa on ahdasta ja tiukka arvojärjestys. Johtaja Vrubel määrää Ivanin morsiamekseen ja komentaa tämän ”hääsviittiin”, jonka oven taakse muut asettuvat jonottamaan vuoroaan. Karttu hoitaa hommansa, Vrubel makaa housut kintuissa tajuttomana ja Ivanista tulee parakin uusi piällysmies. Savottatöissä vanki Tupolev yrittää paeta ylös taivaisiin helikopteriksi viritetyllä moottorisahalla, mutta karttu hakkaa miehen kuoliaaksi. Ivan luovuttaa kartun hengille ja pyytää, että voisi unohtaa kaiken. Tukkuuormia vierii Ivanin päälle. Hän lojuu aikansa puolivihanneksena siteissä sängyn pohjalla, kunnes toipuu kävelemään kykeneväksi mutta muistinsa menettäneeksi ihmisenkuvaksi. Veljet hakevat vapautetun Ivanin ja kyyditsevät hänet kotiin, joka on jäänyt uuden kerrostaloalueen katveeseen. Ivan kykenee tuskin sanomaan paria sanaa – mama, papa – mutta veljet vakuuttavat että töitä löytyy. Lena on rikastunut kultakolikoilla ja käyttää kaiken alastoman viehätysvoimansa jotta Ivan kertoisi, missä loput rahat ovat. Ivan ei muista. Ivan viedään entiselle työpaikalleen ja hän kättelee ihmisiä tajuamatta keitä he ovat. Maša vie Ivanin kävelyllä ja saa irralliset palaset asettumaan parempaan järjestykseen. Veli järjestää Ivanille töitä haudankaivajana. Samoista hommista löytyvät taas henget. He ottavat Ivanin mukaansa ja näyttävät, mitä kaikkea rahalla saa tässä uudessa maailmassa, johon he ahneina sieluttomina paskiaisina sulautuvat täydellisesti. Viina virtaa, musiikki soi, niukkapukeiset tytöt heilauttavat itsensä diskopalloliaanilla mukaan juhliin. Ivan on kuitenkin kiinnostuneempi Mašasta. Eräänä päivänä Pirunsuon mummo seisoskelee hautuumaalla. Henget usuttavat Ivanin pyytämään häneltä viimeisen aarteen, liinan, nappaavat sen ja katoavat. Taas vietetään hautajaisia, ja Ivanin isä ja veljet ovat surijoiden joukossa. Äkkiä Ivan tajuaa, että arkussa makaa äiti. Ivan juoksee hautausmaalta lähtevän mummon perään huutaen ”äiti” ja polvistuu tämän eteen. Taustalla Pirunsuosta kohoavat kirkon sipulit ja synteettiset kirkonkellot kilkatalkattavat. Loppu.

Uskosta

Kansan oopiumin kitkeminen Neuvostoliitosta koki ristiriitaisia vaiheita, mutta **Brežnevin** aikana uskonnon harjoittaminen oli minimissään ja KGB ujutettu osaksi ortodoksikirkkoa. **Lenin**-nurkkaus

löytyi jokaisesta julkisesta tilasta ja iskulausebänderollit ja vallankumouksen johtajien muotokuvat ajantasaisine kunniamerkkirinnuksineen koristivat katukuvaa. Uskonto oli yhtä kuin vanha Venäjä, ”Äiti Venäjä”, satujen ja ihmeiden maailma, suljettu pois reaalityodellisuudesta. Uskonnon tilalle liimattu ideologialle ja vallankumouksen johtajille kumartaminen koki inflaation ja sai aikaan emotionaalisen tyhjiön. Kaikki oli rationaalista. *Paha henki* -elokuvassa pyhä on merkityksetön. Usko käsitteenä, edes maailmanrauhaan ja joulupukkiin, on kadoksissa, unohdettu, näkymätön. Maša on yksi niistä, jotka eivät ole unohtaneet. Maša uskoo Iwania, uskoo Ivaniin.

Legendan mukaan Svetlojar-järven rannalla sijaitsi kaupunki nimeltä Suuri Kitež, jonka rakennustyöt saatiin valmiiksi vuonna 1168. Se upposi mongolien hyökätessä 1200-luvulla ja jäi järven pohjaan odottamaan parempia aikoja. Näkymättömän kaupungin voi nähdä ja sen kirkonkellojen kuulla soivan jos uskoo niihin. Kitežistä on kerrottu tarinoita, maalattu tauluja ja sävelletty oopperoita ja lauluja, ja silloin tällöin se vilahtaa elokuvissa. **Andrei Tarkovskin** tuotannossa usko on tärkeä elementti. Kitež on läsnä *Andrei Rubljovissa* (1966/1969). Se liittyy pakanalliseen jumalatar Kupalan myyttiin, juhannusyöhön, jonka juhlimista Rubljov todistaa. Mongolien hyökkäyskin on mukana, vaikkakin Kitežin uppoamisesta on tapahtumahetkellä kulunut parisataa vuotta ja samoilla seuduilla Vladimirin kylässä Suzdalissa (siellä elokuva kuvattiin) rynnistää enää Kultaisen Ordan viimeinen valtiaskas **Edigu**. Se nauravainen. *Peiliin* (1974) suunnitellussa kohtauksessa päähenkilö uneksii sukeltavansa järvessä, jonka pohjalla näkyy vanha kotitalo ja kirkko. Tuotantoluvasta päätettäessä käsikirjoituksessa oli vielä kohtaus, jossa kirkkoa purettiin. Se piti poistaa.

Rakkaudesta ja toivosta

Ernest Jasan syntyi Latviassa vuonna 1936. Leningradin Näyttämötaiteiden akatemiassa hänen opettajansa oli **Fjodor Nikitinin**, yksi valkokankaan ilmaisuvoimaisimmista näyttelijöistä – tuttu hahmo elokuvasta *Imperiumin jätteet* (*Oblomok imperii*, 1929). Jasan näytteli pari vuotta Pihkovan teatterissa, työskenteli vuodesta 1966 Lenfilmissä ja opiskeli ohjaajaksi **Georgi Danelijan** johdolla käsikirjoittajien ja ohjaajien kursseilla (Vysšije kursy stsenaristov i režissjorov). Danelija on rakastetuimpia neuvosto-ohjaajia, lyyrisen komedian isä, jonka tunnistettavat ja sympaattiset, toisaalta kitkerät ja yhteiskuntakriittisetkin hahmot seikkailevat äkkiväärissä tilanteissa esimerkiksi elokuvissa *Mimino* (1977) ja *Syysmaraton* (*Osenni marafon*, 1979). Jasan tunnetaan parhaiten (toisena) ohjaajana elokuvasta *Syyttäkää kuolemastani Klavaa* (*V mojai smerti prošu vinit Klavu K.*, 30,7 miljoonaa katsojaa), joka valmistui 1979. Se kertoo Klavan ja Serjožan rakkaudesta, joka alkaa vastustamattomasti tarhassa ja päättyy aikuisuuden kynnyksellä pohjattomaan runolliseen suruun. *Sekavia tunteita* (*Pridut strasti-mordasti*, 1981) on Jasanin oma teksti ja ohjaus, jossa 15-

vuotias leningradilaispoika oppii viikon aikana paljon tunteista ja vastuusta, ja joko-tai-ajattelu saa hienovaraisempia sävyjä. Nämä kaksi elokuvaa on esitetty TV 2:ssa, *Sekavia tunteita* 1985 ja *Klava* 1986. *Vaihdokkaat (Dubljor natšijnajet deistvovat, 1983)* nähtiin Kosmoksessa 7.3.1985, ehkä juuri sen yhden kerran. Kyseessä on kuitenkin syvälle yltävä elokuva yhteiskunnallisesta kokeilusta, jossa tehtaan johto vaihdetaan henkilöihin, jotka ovat siihen asti lähinnä toimittaneet tyhjää. Vastuu tekee heistä uusia ihmisiä.

Jasanin menestynein ohjaus on teattereissa 37,6 miljoonaa katsojaa kerännyt *Prosti (Anna anteeksi, 1987)*, kertomus siitä kuinka paljon paskaa ehtii sataa yhden ihmisen niskaan vuorokauden aikana. En erityisesti inspiroidu tarinasta, jossa laborantti todistaa miehensä pettävän häntä, heittää tämän ulos, kutsuu kylään entisen rakastettunsa joka vippaa häneltä rahaa ja häipyy, huutaa tyttärelleen ja taitaa lyödäkin, menee kotibileisiin ystävättären luo ja iskee tämän poikaystävän, torjuu toisen kiinnostuneen miehen yritykset, törmää tuttuun autokuskiin, lähtee hänen mukaansa ajelemaan, käy ohimennen tapaamassa miehensä uutta, törmää mieheenkin, menee autokyydillä esikaupunkiin, missä kuskin asunnossa ei olekaan tyhjää vaan entinen vaimo on päättänyt yllättää, juoksee ulos pimeään, joutuu nuotiolla istuskelevan nuorisojengin joukkoraiskaamaksi ja päättyy lopulta kotitalon pihaan aamun kalvaudessa. Perhe on aina perhe, mutta onko se nyt sitten niin yksinkertaista. Päällimmäiseksi jää *kitchen sink* -eltaannus. Valtaisan suosion takana on epäilemättä pääosan **Natalja Andreitšenko**, yksi kaikkien aikojen suosituimpia neuvostonäyttelijättäriä, olemukseltaan kuin **Jeanne Moreau**. Lopussa vilahtaa myös legendaarinen **Alisa Freindlih, Stalkerin** vaimo ja paljon muutakin. Jasanin tv-tuotannoista raskainta osastoa edustaa hyytävän tyylikkäästi rikossarja *Reket ("Rötös", 1992)*, jossa tutkiva toimittaja Kornilov selvittää mafiatyyppisen verkoston toimintaa Leningradin oloisessa kaupungissa. Kuin saksalainen dekkari, mutta hyvä. Elokuva *Koleso ljubvi (Rakkauden pyörä, 1994)* taas on pirullisen hauska hömppätarina uusista bisneksistä: päähenkilö tarjoaa naisille ”hedelmöityshoitoja”. Viimeinen ohjaustyö on 1920-luvun alun Petrogradiin sijoittuva, todellisiin tapahtumiin perustuva tv-sarja *Žizn i smert Ljonki Pantelejeva (Ljonka Pantelejevin elämä ja kuolema, 2006)*. Vuonna 2016 valmistui vielä Jasanin kirjoittama *Iskušeniže (Kiusaus)*, pohdintaa ihmisen arvosta: mistä hinnasta mies myisi vaimonsa? Jasanin töitä yhdistävät moraalisen valinnan, vastuun ja rakkauden teemat, jotka risteilevät herkullisesti tapahtuma-ajan yksityiskohtien virrassa. Erityiseksi kerronnan nostaa toden tuntu ja näyttelijöiden aito heittäytyminen tilanteisiin. Jasan on rakastanut näyttelijöitään, näyttelijät vastanneet koko sydämellään, ja se tuntuu katsojan sielussa.

Huhtikuussa 2018 Jasan ajeli Mazdallaan mökille, mutta törmäsi Audiin ja silppuuntui sellaiseen kuntoon, että kuoli sairaalassa. Audin kuljettaja selvisi vähin vammoin. Kun vanhempani kerran

päättivät hankkia minulle auton (kyllä tarvitset, käytät sitä lasten kuljettamiseen), se oli isän kaverin uutena ostama Volvo samaa mallia jolla **Kari Hotakainen** selvisi kolarista hengissä. Exä ajelee sillä edelleen. *Buy Volvos, they're boxy but they're good* (**Crazy People**, 1990). Jasanilla ei ilmeisesti ollut ketään kyydissä. Vaimo oli kuollut huhujen mukaan suruun aika pian sen jälkeen kun elokuvissakin esiintynyt poika **Maksim** menehtyi huumeisiin. Jälkeen jäi tytär perheineen, kolme julkaistua kirjaa, runsaasti oivallista tv-sarjaosaamista sekä muutama hyvä ja pari erinomaista elokuvaa. **Paha henki** on parasta mitä Jasan on saanut aikaan, kepeä ja samalla kauhea, murskaavan painokas taidonnäyte. Jos henkistä sukulaista etsitään, myös kirjailija **Anthony Burgessin** maailmassa täysi kaaos ja perimmäinen totuus syleilevät toisiaan kyyneliin asti liikuttuneina, kun banaaninkuoreen liukastuva päähenkilö tajuaa jotain olennaista ja päästää raikuvan naurun juuri ennen kuin pimenee. Toivoa on. Ehkä.